

Waar geen wil is, is een weg

Waar geen wil is, is een weg

Doendenken tussen Europa en Japan

Henk Oosterling

Boom

© Henk Oosterling, Rotterdam, 2016

© Boom uitgevers Amsterdam, 2016

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslagontwerp: Bart van den Tooren

Verzorging binnenwerk: Steven Boland

Auteursfoto: © Arie Kievit/HH

ISBN 978 90 8953 880 2 | NUR 730, 739

www.boomfilosofie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Voorwoord	9
1. Waar geen wil is, is een weg. Verlichte vent of verlichte vorm?	11
1.1 Waar geen wil is, is een weg	13
1.2 Willen	25
2. Lichaamsdenken. Fysieke en politieke schermutselingen	49
2.1 Politieke ontwrichting: angst voor het Vreemde	50
2.2 Existentialisme en zen in retrospectief	55
2.3 Vreemdeling: gast, gek of gevaar	63
2.4 Leegte is vorm	70
2.5 De proportionele maat van het middel: <i>ma ai</i>	84
3. Doodsdenken. Apocalyptische verbeelding in Japan	91
3.1 Apocalyptisch bewustzijn	93
3.2 Transgressieve beeldcultuur	125
3.3 Nihilisme: leven rond de leegte	153
4. Nietsdenken. De heiligheid van de schijn	155
4.1 De problematiek van de schijn	158
4.2 Het kunstmatige wezen van het tussen	168
4.3 Moderne Japanse filosofie: affirmatief nihilisme	175
4.4 Nihilisme: het subject 'vernietigen'?	200
5. Identiteitsdenken. Niets vernietigen om volledig te zijn	203
5.1 Westers boeddhisme?	208

5.2 Hegel: begin en einde van de wereldgeschiedenis	222
5.3 Boeddhisme in het werk van Hegel	241
5.4 Nihilisme voorbij het niets	254
6. Differentiedenken 1. Van Europa naar Japan en weer terug	259
6.1 Toenemende interesse voor het Oosten	260
6.2 Decentrering van het moderne subject	265
6.3 Differentiedenken: ver-anderen	284
7. Differentiedenken 2. Van vanzelfsprekendheid naar nietszeggendheid	299
7.1 Algemene verkenningen: individueel, ik, ego, subject	300
7.2 Georges Bataille: van doodsdanken naar lichaamsdanken	306
7.3 Roland Barthes: van nietsdenken via doodsdanken naar lichaamsdanken	318
7.4 Jean-François Lyotard: nihilisme voorbij het nietsdenken	324
7.5 Gilles Deleuze & Félix Guattari: nietsdenken als lichaamsdanken	331
7.6 Michel Foucault: lichaamsdanken als discours	344
7.7 Nietszeggende beschouwingen voorbij het te vanzelfsprekende subject	352
8. Tussendenken. Intercultureel doendenken	365
8.1 Discours als doendenken	368
8.2 Een westers boeddhisme?	380
8.3 Van multiculturaliteit naar interculturaliteit	399
8.4 Tussendenken	413
Verantwoording	427
Noten	429
Literatuur	437
Register	445

Opgedragen aan mijn leraren

*Ger de Zeeuw, Jan Bijl, Frans Baudoïn, Hein Odinot,
Toshiaki Kasahara en Heinz Kimmerle.*

En aan mijn kendokompanen van weleer.

Voorwoord

Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen de westerse en de oosterse verlichting? Zijn de levensvisie en levenshouding van de ‘doorsnee’ Aziaat radicaal anders dan die van de ‘gemiddelde’ Europese burger? De westerse hang naar vrijheid met zijn nadruk op kritisch denken en autonoom handelen versterkt het ego. In het oosterse verlangen om bevrijd te worden van de begeerte als oorzaak van het lijden wordt het ego vernietigd. Is er sprake van een onoverbrugbare kloof tussen deze culturen? Of verraadt deze suggestie impliciet ons ‘oriëntalisme’: onze even romantische als koloniale kijk op oosterse culturen? Maar hoe ondenkbaar ook, omdat ze niet in onze categorieën passen, er valt altijd wel wat met die wijsheden te doen. Op zoek naar hun persoonlijke heil praktiseren westerse boeddhisten deze oosterse inzichten. Is hun spiritueel materialisme een hedendaagse uitdrukking van wat Nietzsche ‘passief nihilisme’ en Žižek ‘ideologische verdwazing’ noemt? Of is het mogelijk om uit beide verlichtingen een spirituele levensstijl te pureren die *the best of both worlds* samenbrengt?

In 1980 kom ik met een kandidaats filosofie op zak in Japan aan om daar in de hedendaagse bastions van de Japanse krijgstraditie ‘de weg van het zwaard’ te bewandelen. Ik ben met Japanse krijgskunsten opgegroeid en zal me er het decennium erop sportief en filosofisch in verdiepen. Als academicus kom ik er in mijn systematische lezing van continentale differentiedenkers als Bataille, Foucault en Deleuze achter dat zij zich in hun kritiek op de westerse, in zichzelf vastgelopen rationaliteit laten inspireren door oosters denken en doen. Zij zetten zich af tegen de identiteitsdenker bij uitstek, Hegel, die via het oosterse denken de westerse angst voor de leegte – *horror vacui* – in de mo-

derne filosofie heeft verankerd. Denkers uit de Japanse Kioto-school hebben echter het Europese gedachtegoed van Hegel, Nietzsche, Husserl en Heidegger al integraal in hun zenboeddhistisch geïnspireerde filosofieën verwerkt. Ook het zenboeddhisme dat wij in het Westen krijgen voorgeschoteld blijkt op smaak gebracht met westerse ingrediënten. Lang voordat *fusion cooking* en wereldmuziek onze lichamen intercultureel beroerden, was het denken al intercultureel gestemd.

In dit boek worden deze wisselwerkingen en kruisbestuivingen in kaart gebracht als opmaat naar een intercultureel doendenken of tussendenken. Voorbij het oppositionele denken voorzie ik een andere verlichting: een mediale verlichting die Marshall McLuhans inzicht ‘the medium is the message’ vanuit een oosterse inspiratie serieus neemt. Want evenmin als geest en lichaam in oosterse levensvisies zijn mens en media in het westerse denken nog van elkaar te scheiden. Naast de verkrampte identiteitsdrang in een gedigitaliseerde netwerksamenleving waarin alles met alles is verbonden en onze suïcidale consumptiedrift die de toekomst van nieuwe generaties op het spel zet, gaat het mij om de systematische onverschilligheid ten aanzien van het lijden van anderen. Hoe kan het cynisme dat deze onverschilligheid verdedigt, worden omgezet in een betrokkenheid die het repressieve geweld dat in dit cynisme besloten ligt onder ogen ziet en productief omzet in interesse, empathie en compassie? Via allerlei omwegen die mij naar plekken voeren waarvan ik het bestaan geneens vermoedde, komt er een levensweg in beeld waarin de daadkracht van oosterse krijgskunsten en de denkkraft van de westerse zelfreflectie elkaar versterken.

Zo'n weg bewandel je nooit alleen. Je bevindt je er altijd al bij voorbaat op met anderen. Zonder hen is er helemaal geen weg, omdat in de desolate woestenij waarin je dan ronddooft precies die oriëntatiepunten ontbreken die betekenis en richting geven aan je bestaan: de anderen. Ik dank mijn leraren aan wie ik dit boek opdraag en allen met wie ik in de loop der jaren heb kunnen sparren. Wouter en Niels dank ik voor hun niet-aflatend aandringen. Meer dan erkentelijk ben ik mijn vrienden die mij op weg naar dit boek hebben gevoed en ondersteund, vooral Han, Joris, Tina, Aetzel en Awee. Maar zonder Yukio, Zanna, Kaj en Flavio was er geen leven geweest, zonder Sascha geen bestaan. Hen dank ik voor de vanzelfsprekendheid.

1.

Waar geen wil is, is een weg

Verlichte vent of verlichte vorm?

Kunnen mensen uit andere culturen het Japanse denken enigszins begrijpen? Ik denk dat dat vrij moeilijk is, en ik heb er weinig vertrouwen in dat ze dat echt kunnen. Echter, de ongeveer 70.000 mensen in het buitenland die kendo beoefenen hebben er enige notie van. Het geeft niets als dit aantal niet groeit, zolang ze hun begrip maar kunnen verdiepen. Ik denk dat daar de internationale missie van het kendo ligt.

Toshiaki Kasahara

Het is april 1980, ergens midden in Tokio, in de wijk Bunkyo Ku, om half tien 's morgens op het hoofdbureau van politie, de *Keishicho*. 96% vochtigheidsgraad, buitentemperatuur 40 graden Celsius, binnentemperatuur 40 graden koorts. Zoals nagenoeg elk politiebureau in Japanse steden heeft het gebouw één verdieping met een judo-*dojo* – plaats (*jo*) waar de weg (*do*) beoefend wordt – en één met een dojo voor het *kendo* – de weg van het zwaard (*ken*). Op de bovenverdieping van het gebouw word ik, tollend van de koorts en nauwelijks in staat me staande te houden, door een zeventigjarige man, een van de leraren of *sensei* – eerder (*sen*) geborene (*sei*) – van het bijna bejaarde docentenkorps, van de ene hoek van de dojo naar de andere gejaagd. Ik ben 28 jaar, in de kracht van mijn leven en in topconditie.

Op dat moment wil ik niks meer. Eigenlijk wil ik alleen maar weg. Er is echter wil noch weg: dit is alles wat er is. Om mij heen hoor ik nog wel de ijselijke kreten van mijn mede-kendobeoefenaren, semi-professionele *kendoka* die allen de weg van het zwaard 'bewandelen'.

Ze doen dat wel iets langer dan ik; ze zijn ooit op de lagere school al begonnen en hebben sindsdien constant aan de weg getimmerd. Het zijn robuuste vechters, stevig ingepakt in een uitrusting met handschoenen, een borstplaat en een masker, en gehuld in de traditionele katoenen rok en jas, die door het doorzweete indigoblauw waarmee ze zijn geverfd die specifieke geur afgeven die je overal ter wereld herkent.

Schreeuwend hakken ze met zwaarden op elkaar in. Het zijn geen echte zwaarden, maar speciaal ontworpen oefenzwaarden die uit vier bamboelatten bestaan, samengeklemd door een eroverheen geschoven slagplaat en bij elkaar gehouden met een leren dop en dito handvat, die door een nylandraad met elkaar verbonden zijn. Ondanks het chaotische gekletter van de op elkaar afketsende bamboezwaarden slaan ze slechts door zonder door te slaan. Voor een onge oefend oog lijken ze volstrekt willekeurig op elkaar in te slaan, maar het kendogevecht is een en al beheersing: een slag is pas een voltreffer als de in een schreeuw gepunteerde (*ai*) energie (*ki*), de *kiai*, de toegepaste zwaardtechniek (*ken*) en de uitgevoerde lichaamsbewegingen (*tai*) één (*ichi*) zijn: *ki ken tai ichi*. Wil je een wedstrijd winnen, dan moet je twee van deze perfecte punten scoren. Gelukstreffers bestaan niet.

Er komt geen eind aan de jacht van de sensei op mijn getormenteerde lichaam. Tussen de koortsrillingen door reageert het alleen nog maar automatisch. Elke intentie is verdwenen, de wil is weg. Er is geen enkele reflectie meer op wat er gebeurt. Mijn lichaam is een en al reflex. Het enige wat 'ik' kan opbrengen is te blijven bewegen door op de aanvallen van mijn plaaggeest te reageren. Sportief overleven. De schutterige overmoed waarmee ik dit avontuur begon na in Nederland een kleine anderhalf jaar het zwaardvechten te hebben beoefend, heeft plaatsgemaakt voor een door volstreekte belangeloosheid ingegeven overgave. Er is geen redden meer aan. Toch kijkt de sensei voor de verandering nu eens niet nors als hij na vijftien minuten een einde aan de marteling maakt. Nadat ik wezenloos heb afgegroet en naar mijn plaats ben terug gestrompeld, dribbelt hij achter mij aan, een brede glimlach op zijn nauwelijks bezwete gezicht, om mij door het ijzeren raster van zijn masker heen te complimenteren met een 'Very good, very, very good!' Ik ben te afgemat om verbaasd te zijn, blij dat ik kan neerzigen.

1.1 Waar geen wil is, is een weg

Het eerste halfjaar dat ik in Japan train om mijn kendovaardigheden te verbeteren meld ik me dagelijks om acht uur op het hoofdbureau van politie. De leraren trekken zich doorgaans weinig aan van buitenlandse stagiairs. Om hen te begrijpen verdiep ik me in het *bushido*-discours waar de Japanse politie zich mee identificeert. De kendoka die mij omringen, zijn nagenoeg allemaal van bureaudienst vrijgestelde politieagenten die zich dagelijks voorbereiden op de jaarlijkse nationale kampioenschappen. Ze dragen geen pistolen, maar een zwaard. Ze staan niet met een geweer, maar met een jo – een korte houten staf – voor het bureau op wacht. Ik wikkel me in de klamme sportkleding, die door de hoge vochtigheidsgraad in deze maand van het jaar nauwelijks droogt, en word vervolgens drie uur lang geman-geld of aan mijn lot overgelaten. In mijn vrije tijd heb ik veel over de opmerking van de glimlachende kendoleraar nagedacht. Geleidelijk aan dringt zich een voor mij als westerling hoogst onwennig inzicht aan mij op. Hier geldt niet: ‘waar een wil is, is een weg’, maar: ‘waar geen wil is, is een weg’. Iets zit ons westerlingen altijd dwars in onze verwoede pogingen om ons alles eigen te maken wat binnen ons bereik ligt: onze letterlijke eigenwijsheid. Deze wordt gevoed door de illusie dat we zelf wel kunnen bepalen wat we willen en wat we denken. We hebben immers zelf heel goed door wat er aan de hand is. Door goed waar te nemen en op basis van beschikbare kennis een doorwrocht oordeel te vellen over hoe ons leven er op een bepaald moment voor staat, denken we greep op onze toekomst te kunnen krijgen. Verlichte westerlingen streven ernaar zo autonoom mogelijk te zijn. Maar hoe weinig verlicht we in werkelijkheid ook zijn, we zijn wel allemaal individualisten. Na Hobbes, Spinoza, Hume, Locke, Voltaire, Montesquieu en Diderot maakt Immanuel Kant aan het einde van de achttiende eeuw de balans op van anderhalve eeuw verlichtingsdenken. Hij formuleert het heel simpel: ‘*Sapere aude!*’ Durf te denken! Dat dat echter veel meer betekent dan ‘Wees jezelf!’ of ‘Handel autonoom!’ zal me geleidelijk aan duidelijk worden.

Niet in de laatste plaats omdat ons dagelijks doen en laten van de vroege ochtend tot de late avond doorspekt is met routines en gewoontes waarvan we ons nauwelijks bewust zijn. Zo autonoom zijn we dus ook weer niet. En als we dat al doorhebben, dan kunnen we die

routines slechts met grote moeite doorbreken. Pas als ze de pathologische intensiteit van verslavend gedrag bereiken, beginnen anderen zich een beetje zorgen te maken. ‘Bad habits’ noemt mijn Japanse gastheer Toshiaki Kasahara *sensei* dit gedrag. Kasahara is secretaris-generaal van de Internationale Kendo Federatie, die in 1970 is opgericht om het kendo internationaal meer bekendheid te geven. Via het hiërarchische netwerk – altijd van boven naar beneden, maar op elke laag wijd vertakt als een soort vernetwerkte piramide – had de voorzitter van de Nederlandse Kendo Federatie, Hein Odinot *sensei*, mij bij hem aanbevolen. Kasahara loodst mij verder de kendowereld in. De baas van de politiedojo, Hiroshi Onuma *sensei*, regelt vervolgens op vijf minuten loopafstand in een achterafstraatje een kamer van drie bij drie meter bij de lokale restauranthouder. In diens uitspanning kan ik dan mijn dagelijkse maaltijd nuttigen. Infrastructuur en logistiek zijn geregeld. De vorm is er, de rest mag ik zelf invullen.

Kasahara is officier geweest bij de Japanse marine, en hij heeft de leeftijd om het Grote Japanse Rijk met zijn expansionistische ambities actief te hebben gediend. Dat geldt overigens ook voor een deel van het judo- en kendolerarenkorps van de politie. Over sommigen van deze generatie leraren doen niet al te frisse verhalen de ronde. Zo zouden judoleraren hun technieken hebben geperfectioneerd op gevangenen in het bezette Mantsjoerije. Over Kasahara is me niets bekend, maar hoe hij er ooit ook over gedacht mocht hebben, zijn internationale bestuurservaring heeft hem overduidelijk doen inzien dat de toekomst van Japan kosmopolitisch moet zijn. Hij snapt hoe westerlingen denken. In zijn hoedanigheid als secretaris-generaal van de IKF heeft hij zich ooit in kosmopolitische bewoordingen uitgelaten over de internationalisering van het kendo. Hij meent dat door het beoefenen van kendo het inzicht in de Japanse cultuur kan worden verdiept. Hij zet er echter wel een kanttekening bij:

Zeker, omdat allerlei volkeren een eigen traditie en cultuur hebben, is het niet gepast om hun kendo op te leggen vanuit het idee dat dit de enige weg is om de menselijke geest te vormen. Die manier van redeneren doet me denken aan de politieke slogans die in de oorlog werden gebruikt om de suprematie van Japan te bewijzen. Vindt u dit niet arrogant en getuigen van een gebrek aan respect?

Inderdaad, kendo is slechts één manier. Met zijn verwijzing naar de oorlog legt Kasahara de vinger op een van de gevoeligste plekken van de naoorlogse Japanse ziel.

1.1.1 De Manier van Doen: vorm

Voor mij is kendo op dat moment in Tokio echter dé Manier van Doen. Of, zoals de Japanners het aanduiden: *shi kata*. Maar ‘de manier van doen’ is geen aangelegenheid die exclusief voorbehouden is aan het zwaardvechten. Het bewandelen van de Weg beperkt zich niet tot het betreden van de dojo. ‘De manier van doen’ is in Japan op elke situatie van toepassing, altijd en overal. Dat wordt me voor het eerst duidelijk als ik, bepakt en bezakt, met Kasahara in een propvolle bus stap om naar zijn dojo te gaan. Ik sta en hang aan een van de palen in de schokkende bus, naast de stoel waarop Kasahara heeft plaatsgenomen. ‘Goed staan,’ zegt hij. ‘Los staan is een goede oefening voor je evenwicht. Gaat dat niet, houdt dan de paal met je linkerhand vast. Niet met je volle hand, maar met het accent op je ringvinger en pink, zoals je een zwaard vasthoudt.’ Kendo is overal, dat is me al heel snel duidelijk. Kendo is niet daar ergens later, in de dojo waar we naartoe op weg zijn, maar al helemaal hier en nu. Kendo is overal, en in die zin is het de Manier van Doen.

Kasahara begrijpt westerlingen beter dan andere leraren; dat blijkt uit zijn humor. Humor is de sleutel tot een cultuur: zodra je in een vreemde taal geintjes kunt maken, ben je al een eind op weg. Japanners hebben sowieso iets met taal. Hun taalgebruik is uiterst complex, niet alleen door de uit het Chinees overgenomen karakters, maar ook door de formele wendingen die afgestemd zijn op de onderlinge verhoudingen en op de context waarin Japanners elkaar ontmoeten. Het luistert allemaal heel nauw in Japan. Ieder heeft zijn plaats, en die moet hij of zij kennen. Een *gaijin* daarentegen, een persoon (*jin*) van buiten (*gai*), kan zich eigenlijk alles veroorloven omdat hij er gewoon niet bij hoort. Voor Japanners zijn alle andere mensen *gaijin*. Waar ter wereld ze ook als een groep fotograferende trekvogels neerstrijken, niet zichzelf, maar de anderen zijn *gaijin*. Het Japanse identiteitsbesef heeft zo zijn specifieke eigenaardigheden. Er is zelfs een hele industrie die zich met ‘Japansheid’ bezighoudt. Sinds Japan – het Land waar de zon (*ni*) ‘wortelt’ (*hon*), het land van de rijzende zon – in het midden van de

negentiende eeuw door de Amerikaanse vlootcommandant Perry gedwongen werd zijn grenzen te openen, zodat de wetten van de wereldhandel ook daar heilzaam konden doorwerken, is het op zoek naar zijn culturele identiteit. Vanaf 1867, het jaar waarin de periode van Japans relatieve isolatie eindigt, een periode waarin de Tokugawa-clan in de persoon van de *shogun* – een afkorting van *sei tai shogun*: de opperbevelhebber die de barbaren overwint – het land bestuurde en de macht van keizer Meiji formeel wordt hersteld, wordt Japan op een moderne leest geschoeid. In deze nieuwe constellatie gaat het land op zoek naar zijn culturele wortels, om zich vervolgens als unieke natie op de wereldkaart te zetten. In de Meiji-periode (1868–1912), die geboekstaafd staat als de periode van de ‘verlichte regel’, wordt de theorie (*ron*) over de Japansheid – *nihonjinron* – geleidelijk aan opgetuigd. Bushido, de weg (do) van de krijger (bushi), speelt daarin een grote rol. De leefwijze van de *samoerai* – letterlijk: dienaren en wachters – zou, althans volgens het in 1899 aanvankelijk in het Engels gepubliceerde *Bushidō: The Soul of Japan* van Inazo Nitobe, de tegenhanger zijn van de westerse religieuze en ideologische geloofssystemen waaraan westerse mogendheden hun identiteit ontlenen.

Kasahara is zo’n hedendaagse samoerai, maar hij is wel de uitzondering op de regel. Hij neemt de oorspronkelijke betekenis van het begrip ‘samoerai’, dat teruggaat op het werkwoord *saberu*, dat zoveel als ‘dienen’ of ‘beschermen’ betekent, soms heel letterlijk. Een van zijn favoriete grappen bestaat er namelijk in mij na een zware training de tas met mijn kendo-uitrusting uit de handen te rukken en er dienstbaar mee achter mij aan te dribbelen, zoals kendostudenten dat na een training devoot bij hun leraren doen. Deze simpele geste, waarin hij speels zijn traditie op de hak neemt, maakt dat ik in die eerste maanden van mijn verblijf het idee heb dat er in deze volstrekt onbegrijpelijke cultuur, waar ik nog niets kan verstaan of lezen, tenminste één mens is die me begrijpt. Wanneer we ’s avonds, lichtelijk aangeschoten door ijskoude Asahi-biertjes en loom van het traditionele hete Japanse bad na de zoveelste dodelijk vermoeiende training door de achterafstraatjes van Tokio terugstruinen naar zijn huis in Shinagawa, heb ik vaak geen flauw benul waar we zijn. Tokio, dat vroeger Edo heette, is een hectisch grootstedelijk conglomeraat, met toen al 11 en inmiddels 35 miljoen inwoners. Sinds de Olympische Spelen van 1964 in Tokio is deze gigastad, die een oppervlakte beslaat van

de provincie Zuid-Holland, ontsloten door een immens netwerk van hoofdwegen. Er zijn veel grote centra met immense wolkenkrabbers uit de grond gestampt: Ginza, Ueno, Shinjuku, Ikebukuro. Toch hoeft je overal in Tokio maar twee keer rechtsaf te slaan om in een dorp te belanden. Wonen in Tokio is een kostbare aangelegenheid. Hoger bouwen dan twee verdiepingen kost kapitalen, omdat deze gebouwen aardbevingsbestendig moeten zijn. Er worden allerlei suspensiesystemen ingebouwd om de periodieke aardbevingen op te vangen. In 1980 stond ik tijdens een aardbeving letterlijk heen en weer te slingeren op de bovenste verdieping van een hoge wolkenkrabber in Ikebukuro. Tegenwoordig is er in een van deze gebouwen een museum waar je in een simulator een aardbeving kunt door- en overleven. Tokio is eigenlijk een doolhof. Postbodes weten pas na een leven lang post bestellen waar de weinig logisch ingedeelde postadressen zich bevinden. Neem je in Tokio een taxi, dan moet je zelf de chauffeur instrueren om op je plaats van bestemming aan te komen. Maar als we in het donker door de nauwelijks verlichte achterafstraatjes wandelen, weet Kasahara altijd precies waar we zijn. Als ex-marineman oriënteert hij zich op de sterren, zegt hij. Of dat echt zo is, weet ik niet, maar we komen altijd weer bij hem thuis aan.

Kasahara is een energieke man. Met zijn snor en zijn typisch Japanse brilletje houdt hij het midden tussen Mr. Moto, een Japanse geheim agent in zwart-witfilms die ik in de jaren zestig zag, en Groucho Marx. Maar Kasahara is ook achtste dan *hanshi*, een van de hoge meestergraden in het kendo, waarvoor naast technische en didactische kennis ook politieke ervaring is vereist. Bovendien beoefent hij een uitzonderlijke stijl van zwaardvechten, die teruggaat op de techniek van de Japanse zwaardheilige, Miyamoto Musashi (ca. 1584-1645). Musashi is de man achter *Go Rin no Sho (Het Boek van de Vijf Ringen)*, het boek waarin hij zijn inzichten in de weg van de krijger heeft opgetekend. Zijn gevechtsstijl wordt *ni-to* genoemd: vechten met twee (*ni*) zwaarden (*to*), een lang en een kort zwaard. Voor mij is Kasahara een uitzonderlijke man. Hij is bereisd en heeft als bestuurder van de Internationale Kendo Federatie ervaring met 'buitenlanders'. In de uitoefening van zijn functie heeft hij psychologische inzichten opgedaan die menig Japanse kendo-leraar ontbeert. Voor laatstgenoemden speelt, zeker nog rond 1980, de westerse psychologie geen rol in hun didactische aanpak. Leren in Japan is heel simpel: de leraar doet iets voor en jij doet het na. Honderd